

ЛІКВІДАЦІЯ ЧАЕС У КОНТЕКСТІ „ПОВЕРНЕННЯ В ЄВРОПУ”

Техногенні та природні катастрофи для незалежної України стали явищем побутовим. На щастя, жодна з них не претендувала позмагатися з чорнобильською спадщиною. З усіх точок зору. Жодний феномен чи явище історії сучасної України не має ні такого колосального інтересу, ні такого чисельного штату наукових працівників, практично з усіх галузей знань сучасного Заходу. Не випадково у грудні 2003 р. Генеральна асамблея ООН оголосила 26 квітня Міжнародним днем пам'яті жертв радіаційних аварій і катастроф.

У вужчому розумінні у центрі уваги різних оцінок вітчизняних і зарубіжних фахівців перебувають сутність катастрофи, поточний стан атомної станції та зони відчуження [7; 22; 27; 44]. Але, звісно, мова завше ведеться і про доволі широкі рамки: історико-філософське осмислення і духовно-культурні аспекти найкрупнішої трагедії у цивілізаційному вимірі [10; 13; 19; 20; 67], соціальні, медичні та екологічні [18; 24; 25], економічні [15; 16; 98] наслідки.

Упродовж останнього десятиліття з'явилися якісні публіцистично-мемуарні книги і літературно-критичні узагальнення [1; 8; 9; 12; 17; 23]. Декотрі користувалися популярністю не тільки україно- чи російськомовного читача, але й перекладалися у 1990-х рр. французькою, німецькою, англійською і японською, як, приміром, московські видання житомирської журналістки Алли Ярошинської, депутата Верховної Ради СРСР 1989–1991 рр. Зібрано унікальний фотоілюстративний матеріал [6; 11; 14; 21], а також значна джерельна база, зокрема, стараннями історика Наталії Барановської [26; 28]. Крім того, вона збагатила історіографію циклом фактографічних досліджень [2; 3; 4; 5], стала піонером комплексного підходу до вивчення ключової проблеми зовнішньої та внутрішньої політики України наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Щоправда головним чином дослідницьке зацікавлення зосереджується в інституційній площині, аналізі зусиль державних органів. Випадає добротна зарубіжна публіцистика, розкидана на сторінках газет і журналів. Оприлюднені матеріали достатньо впливові для світової спільноти, по-перше, під час формування підходів національних урядів з огляду на електоральні поля. По-друге, у західних виданнях нерідко залучені альтернативні джерела і подаються нестандартні судження, що неодмінно збагатять історіографічний набуток у конкретному зрізі, коли Україна виборювала чергову перепустку для свого "повернення в Європу".

Версії причин і масштабів

Із самого початку найбільшої в історії ядерної катастрофи заперечення фактів і дезінформація стали правилом [111]. 26 червня 1986 р. Кремль засекретив усе про аварію, тому озвучувалися фальсифіковані дані. Так вважали й автори документальної стрічки, показаної Другим німецьким телеканалом ZDF у лютому 2002 р. [83].

Українсько-російська співпраця часто натикалася на рифи, оскільки Москва неохоче ділилася вкрай необхідними відомостями першого п'ятиліття ліквідації наслідків. У квітні 2003 р. СБУ оприлюднила понад сто таємних документів, відправлених КДБ УРСР у Москву, що залишилися без реагування [68; 113; 117]. Серйозні дефекти були помічені ще на проектній стадії та на старті будівництва у 1970 р. Перший чорнобильський реактор із графітовим сповільнювачем запрацював у 1977

р., другий — 1978 р., третій — 1981 р., четвертий — 1983 р. Не всі будматеріали відповідали стандартам, а персонал часто нехтував правилами безпеки.

Згідно з радянською версією, опублікованій у серпні 1986 р. на 200 сторінках, причиною теплового вибуху Чорнобильської АЕС стала втрата контролю над 4 реактором [47]. Директор станції В. Брюханов отримав 5 років в'язниці за халатність. В інтерв'ю 15 квітня 1996 р. газета *Kölnner Stadt-Anzeiger* він зазначив, що РБМК-1000 вважався високопродуктивним і суттєво переважав західні аналоги, оскільки дозволяв замінити паливні елементи без зупинки виробництва.

Вночі 26 квітня 1986 р. інженери провели заплановане випробування і вимкнули зовнішню подачу електроенергії, аби дізнатися, як довго працюватиме без неї реактор. Стався викид радіації у кілька разів сильніший, ніж у Хіросімі та Нагасакі разом. Сталеve покриття серцевини реактора вагою 3 тис. т розлетілось у різні боки, а радіаційна хмара понеслась через усю північну Європу аж до Великої Британії — Уелса (1500 миль) [79]. Сам рубильник пізніше зник, його вкрали, як сувенір [56].

У 1994 р., після півторарічних досліджень у зоні аварії (500 сторінок наукового тексту), Александер Стіч із Массачусетського технологічного університету встановив факт повного, а не часткового ядерного синтезу. Виділилося у 4-5 разів більше радіації (до 250 млн. кюрі), ніж повідомили радянські вчені (50 млн. кюрі). Сердечник реактора горів упродовж 10 днів, поки не вигорів повністю (*La Stampa*, 18 травня 2000 р.). З'явилася версія і про те, що чорнобильський дощ завдяки спецтехнології відвели тоді від Росії, спрямувавши на Білорусь. Проте західні дослідники для повторних досліджень не дістали білоруських віз (*Frankfurter Rundschau*, 9 липня 2002 р.).

У той же час українські чиновники дозволили п'ятигодинні спостереження біля зруйнованого реактора німецьким фахівцям із Гессена (8 студентів і 9 професорів). Але проби ґрунту їм дали взяти тільки за 30-кілометровою межею (*Kreis-Anzeiger*, 11 жовтня 2002 р.). Англійські біологи вивчили вплив радіоактивного забруднення біля Чорнобиля на прикладі популяції черв'яків, які відмовилися від традиційного одностатевого відтворення [52]. Це відкриття засвідчило стійку тенденцію до серйозних генетичних змін живих організмів, які у шкідливому середовищі вишукують нові форми імунітету.

Дослідники з України, Великобританії та Швейцарії з'ясували вплив радіації на живу природу у межах 30-кілометрової зони [78]. Група ізраїльських і українських учених спостерігала за перебігом генетичних мутацій у дітей, народжених після аварії від людей, що проводили перші операції "чищення" на 4 реакторі [69]. Послаблений імунітет назвали чорнобильським СНІДом.

За числом жертв російський міністр атомної енергетики Євген Адамов назвав цей вибух незначним технічним інцидентом, оскільки більшість захворіло не внаслідок опромінення, а від страху [89]. Мовляв, його нагнали політики і журналісти (*Frankfurter Rundschau*, 14 квітня 2001 р.).

Західне відлуння наслідків

Первісна позиція невтручання з боку світової спільноти була спричинена двома факторами. Чорнобильську аварію СРСР одразу проголосив внутрішньою проблемою, а подальша допомога з боку США була лише засобом заохочення реструктуризації енергетики незалежної України [106]. Однак реактор розсипав радіоактивний пил по всій Європі. У повітря піднялося близько 8 т радіоактивного палива з плутонієм, а також значна кількість випарів йоду і цезію. І це стало внутрішньою справою вже ряду європейських держав.

28 квітня 1986 р. першими на сполох забили датські вчені. У Фінляндії досі відчутний вплив Чорнобилю, константувала через п'ятнадцять років Helsinki Sanomat, бо це сота частина радіоактивного опромінення, що його кожного року отримують фіни [41]. Катастрофа спричинила смерть кількох сотень осіб із мільйону фінів, що померли від раку. Принесене вітром забруднення 1986 р. заставило фінський уряд відправити на забій півмільйона голів худоби і обмежити рибальство на два роки [85]. Проте нині у Фінляндії на атомних станціях виробляється 33 % електроенергії.

Західна Німеччина протягом року після об'єднання (1990) закрила всі шість діючих реакторів колишньої НДР і припинила будівництво п'ятьох нових. У 1986 р. Соціал-демократичної партія Німеччини пообіцяла, що в разі приходу до влади, за десять років закрие всі німецькі АЕС [53]. Вона перемогла восени 1998 р., а у листопаді 2003 р. ФРН вимкнула перший ядерний реактор. Заглушити останній заплановано на 2025 р.

Діючий президент Франції Жак Ширак у 1986 р. був прем'єр-міністром. Його уряд певний час зберігав незрозумілу мовчанку про радіоактивну хмару, що насувалася (Liberation, 28 лютого 2002 р.). Франція не вжила заходів, як Італія і Німеччина. Так, у травні 1986 р. німецький уряд вводив короткотривалі обмеження на споживання продуктів і питної води з певних районів (Frankfurter Rundschau, 26 квітня 2001 р.). А тогочасне міністерство навколишнього середовища з Парижа стверджувало: чорнобильський цезій-137 не перетнув французького кордону.

Однаке забруднення східної частини Франції виявилось значним: Юра, Ельзас, Верхні Альпи, Воклюз, Корсика [72]. У перший тиждень травня 1986 р. радіоактивні елементи із дощами потрапили у ґрунт. Малонаселені Веркор, Меркантур і Корсика фактично мають показники радіоактивності київських околиць [74]. Отож 300 французів, хворих на рак щитовидної залози, подали в суд на державу [90]. Вони переконані, що постраждали з вини уряду, що занадто пізно розгледів небезпеку.

У скарзі обсягом 150 сторінок розказано про всі фізичні та моральні наслідки аварії на ЧАЕС для французів (Le Figaro, 2 березня 2001 р.). Комісії незалежних досліджень суттєво допомогли лікарі-епідеміологи Франш-Конте — регіону, що суттєво постраждав. В обстежених 200 тис. дітей захворюваність після 1986 р. зроста удвічі (Tribune de Geneve, 25 квітня 2002 р.). Прогнозують, що слідство триватиме роки. Цікаво, що приблизно тоді ж популярним був комп'ютерний вірус "Чорнобиль", а "проблема-2000" (прогнозований збій комп'ютерних мереж при переході з 1999-го у 2000-й р.) спонукала французьке посольство заздалегідь порекомендувати співвітчизникам уникати перебування в Україні з 20 грудня 1999 р. до 17 січня 2000 р. [33]. Фактор можливого збою систем управління на Чорнобильській АЕС був тут ключовим.

Між іншим, по дорозі на Францію хмара з чорнобильським цезієм-137 у 1986 р. перетнула Швейцарію. До сих пір учені фіксують підвищену концентрацію радіоактивних ізотопів у кантоні Тіціно та на всьому сході країни, приміром, у диких кабанів та їхній природній їжі — трюфелях [60]. Через це Швейцарія змушена імпортувати 150 т вепрятини щороку з Італії, Австрії та Австралії.

Депутат швейцарського парламенту Гайді Портманн не раз відвідувала Чорнобиль. Вона нагадала в інтерв'ю базельській газеті Baslerstab 11 травня 2001 р., що ядерні реактори Швейцарії не є безпечнішими українських, хоч і працюють на водні [114]. У випадку аварії у них вивільниться стільки радіації, що на місці загине не менше 150 тис. людей. Район Базеля і вся країна миттєво перетвориться на суцільну зону біди.

Американський Хенфорд (130 тис. чол.) став містом-побратимом Славутича (29 тис.). У них спільні долі, деталізувала місцева Tri-City Herald 17 жовтня і 7 листопада

2001 р. Одне місто бореться з наслідками аварії на АЕС у Річмонді, іншому дісталася чорнобильська спадщина. Почастішали контакти на рівні персоналу, зокрема, 16 інженерів стажувались у Цинциннаті (Cincinnati Post, 14 листопада 2001 р.).

Медико-соціальний бумеранг

Внаслідок чорнобильської радіації захворіло 7,1 млн. громадян трьох країн — України, Білорусі та Росії. Про це йшлося у буклеті "Чорнобиль: триваюча катастрофа" (32 стор.), випущеного під егідою Об'єднаних Націй [59; 61]. За даними ООН, в Україні 3,4 млн. чорнобильців, із них 1,26 млн. дітей. 4 тис. ліквідаторів померли, а 70 тис. стали інвалідами.

Цифри іншого плану. Катастрофа забрала життя 32 тис. українців. Офіційна цифра — 15 тис. людей [105]. Їхні сім'ї отримали відповідну державну допомогу. За даними міністерства охорони здоров'я України, у 1998 р. віддалені наслідки аварії спричинили смерть 2456 людей, а у 2000 р. — 2669. Станом на листопад 2000 р. померло 55 тис. із 860 тис. ліквідаторів, а всього — 300 тис. [66]. Покинуло регіон 400 тис. чол., але щонайменше 300 тис. продовжують жити в умовах, небезпечних за західними стандартами.

Ця катастрофа зіграла важливу роль у розвалі Радянського Союзу. Десятки тисяч учених, лікарів, інженерів, чиновників і ліквідаторів радикалізувалися. Про решту наслідків — гуманітарних, екологічних і економічних — не важко здогадатися. Щороку Білорусь витрачала на ліквідацію наслідків 15-20 % ВВП; Україна — 5-10 % річного бюджету [73; 75]. Територія першої була забруднена на 23 %, а другої — 5 %.

Усього в Україні радіонукліди "окупували" 54 тис. кв. км. Чорнобильська "зона відчуження" — 2600 кв. км найбруднішого місця на Землі. Вона починається за 90 хв. їзди на північ від української столиці, поміж соснових і березових лісів. Тут у двох містах (Прип'ять і Чорнобиль) і 90 селах до 1986 р. жили 120 тис. чол. [100]. Після вибуху загалом 170 населених пунктів покинуло 160 тис. осіб.

У 1986 р. населення Прип'яті, що знаходиться за п'ять кілометрів від станції, нараховувало 48 тис. Зараз місто виглядає як декорація для зйомок фантастичного фільму. Його евакуювали на другий день катастрофи, а за 15 місяців збудували нове місто Славутич (60 км на північний схід від АЕС) [34]. Нині 800 міліціонерів патрулюють периметр зони. Вражає звалище заржавілої техніки — загалом 1350 автобусів, бульдозерів, танкерів, транспортерів, пожежних машин і карет швидкої допомоги, 40 величезних гелікоптерів [56].

Перші 100 тис. мешканці регіону покинули домівки лише через кілька днів. Насамперед евакуація стосувалась епіцентру — Чорнобильського і Поліського районів Київської області, а трохи пізніше Народицького і Овруцького районів Житомирської області. Завіса таємничості зберігалася до 1989 р., коли надрукували карти забруднення і провели додаткове виселення жителів Житомирщини, Київщини і Чернігівщини.

У 1991 р. МАГАТЕ познайомила з результатами медиків, які обстежили 825 тис. чол. у забруднених районах. До аварії щорічний рівень раку щитовидки серед дітей складав менше одного випадку на мільйон (British Medical Journal, 21 вересня 2001 р.). Опісля підвищився у сто разів. У Великобританії цей рівень становить 0,5 випадка на мільйон у рік. МАГАТЕ, ВОЗ і Єврокомісія у Відні 1996 р. провели міжнародну конференцію щодо медичних наслідків Чорнобильської аварії. Нині ті, хто опинився під дією радіоактивних ізотопів, перепопнені почуттям приреченості. Вони не дотримуються обмежень щодо забруднених продуктів і радіоактивного молока, відмітила у редакційній статті The Daily Telegraph 16 квітня 1996 р.

Ясна річ, ці психологічні проблеми привернули увагу західних фахівців [43; 54]. Вони простежили післячорнобильський феномен страху. Дослідження "Голоси дітей із Чорнобиля" професора Еріки Шухардт із Ганновера стало результатом її поїздок в українські та білоруські села. У Білорусі під постійним медичним контролем знаходяться 2 млн. осіб, у т. ч. 500 тис. дітей. 88 % дітей і підлітків охоплені страхом перед можливими наслідками аварії. Причому переміщення населення привело до більших жертв, аніж радіація (Le Temps, 9 січня 2002 р.). Значна соціальна підтримка, організація відпочинку, медична і продуктова допомога сформували особливу культуру залежності та глибокого фаталізму. Чорнобильці користуються 50 видами пільг, включаючи безплатне харчування в школі, щомісячні доплати еквівалентні 100 дол. у місяць (The Observer, 6 січня 2002 р.).

За даними ООН, 3 млн. чорнобильських дітей потребують інтенсивного лікування, а понад 11 тис. хворі раком щитовидної залози [82; 91]. Зокрема, у 1994 р. поставили цей діагноз 121 дитині з Білорусі та України у віці до 15 років, а у 1995 р. — 133. До аварії таких випадків у середньому було 5 на рік. На операційні столи потрапило майже дві тисячі українців [50; 70]. Приміром, хірург Валерій Терещенко з Інституту ендокринології прооперував 1610 хворих [56]. Хоч, нагадаємо, стандартне число захворювань щитовидки становить 0,5 на мільйон населення, проте серед колишніх жителів Прип'яті воно сягло 250.

У лютому 2002 р. ООН оприлюднила доповідь "Людські наслідки аварії на Чорнобильській АЕС: стратегія відновлення". Мова йшла про близьке очікування 10 тис. випадків, а ВОЗ передбачила 50 тис. [38]. Справа в тому, що вибух розповсюдив переважно частинки радіоактивного йоду-131. Він концентрується у щитовидці, що виробляє гормони управління обміном речовин. Лікування вимагає видалення залози. Потім щодня усе життя доведеться приймати гормон тироксин [77]. Захворювання вдалося б легко попередити завдяки сполукам йоду, якби тодішня влада не зволікала.

Гуманітарні акції

Можна сміливо констатувати, що чорнобильськими гуманітарними акціями охоплено увесь світ. Власне, у перші роки незалежності часто-густо ідентифікувалася завдяки успадкованому фактору ЧАЕС. Візьмемо декілька типових сюжетів.

Нерідко на роковини трагедії папа Іван Павло II зустрічався у Ватикані з групами постраждалих дітей (Corriere della Sera, 27 квітня 2001 р.). 20 тис. пацієнтів припало кубинським лікарям, які створили унікальні препарати з людської плаценти для успішної боротьби з хворобами волосся і шкіри (Access Atlanta, 17 травня 2002 р.).

Українські народні пісні у виконанні Наталі Гудзій приворожили японську публіку. Молода співачка, котру з батьками Чорнобильська катастрофа застала у Прип'яті, мала 29 сольних виступів протягом березня-червня 1999 р. За концерти було виручено 12 млн. йен для лікування дітей з раком щитовидної залози (The Daily Yomiuri, 25 листопада 2000 р.).

Протягом двох місяців чиказька бібліотека Indian Trails проводила виставку "Діти Чорнобиля" (Pioneer Press, 24 січня 2001 р.). Близько ста малюнків у 1993–1994 рр. виконали у лікарнях 6-16-річні. Багато з них уже померли. Крім США, виставку побачили Італія, Норвегія, Греція і Німеччина. Олімпійський чемпіон 1992 р. з фігурного катання серед чоловіків Віктор Петренко виріс в Одесі. Після завершення спортивної кар'єри він оселився в американському штаті Коннектикут і вирішив допомогти дітям Чорнобиля. Показавши шоу на льоду Victory for Kids в International Skating Center of Connecticut, зібрав за два вечори майже 100 тис. дол. (USA Today, 28 лютого 2001 р.).

28-річний інженер ЧАЕС Володимир Лук'яненко помер у лікарні Гаррісберга, штат Філадельфія (The Philadelphia Inquirer, 10 лютого 2002). Рак шлунку, грудей, легень і кісток не дав шансів одужати у Сполучених Штатах, де пацієнт лікувався з 1998 р. Лікарня виконала прохання хворого і на останню зустріч запросила з України його маму і дружину.

Об'єднання "Допомога без кордонів" (40 членів) двічі на рік знаходить у Німеччині сім'ї, які на кілька тижнів приймають чорнобильську дитвору (Westdeutsche Zeitung, 8 травня 2001 р.). Концерт ансамблю "Благовіст" із Рівного присвячено "забутим дітям Чорнобиля". Його виступи організувала євангелістська церква Егельсбах з Баварії, а галицького хору (диригент Ігор Данковський) у Мюнстері — львівські монахи-семінаристи (Offenbach Post, 5, 9 травня 2001 р.).

У вересні 2001 р. в Дубліні пройшов благодійний марафон "Діти Чорнобиля". При допомозі добродійної організації "Чорнобильський дитячий проект" за десять років в Ірландії оздоровлено їх з України і Білорусі 10 тис. (Leitrim Observer, 21 вересня 2001 р.). Декільком десяткам зроблено операції на серці. Щоліта на відпочинок прибувало до 1,5 тис. дітей, зокрема у Норс Вест із 1995 р. [87]. Трьохтижневі канікули майже сто запрошених дітей-чорнобильців обійшлися членам The Chernobyl Children's Aid North West у 240 тис. фунтів. Причому ірландські аграрні труднощі 1940–1950-х рр. нагадують сучасні українські, тому ця благодійність підсилена історичною пам'яттю [107].

Документальна стрічка "Чорнобильське серце" одержала нагороду Американської кіноакадемії "Оскар" наприкінці лютого 2004 р. Тривалість білорусько-американської картини 38 хв. Завдяки ірландському "Чорнобильському дитячому проекту" її зняла незалежна американська режисерка Меріан Делео, котра за два роки об'їздила забруднені терени.

Формула X2P4 = 215 + 585

1990 р. Верховна Рада встановила мораторій на будівництво атомних електростанцій, але 1993 р. його скасувала. 1995 р. запрацював реактор найпотужнішої в Європі Запорізької АЕС (6 блоків по 1 тис. мВт). Будувалися реактори на Рівненщині та Хмельниччині. Проядерне лобі вказувало, що протягом доволі суворої зими 1996 р. Україну врятували 5 атомних станцій, що перекрыли половину всіх енергетичних потреб (The Independent, 23 квітня 1996 р.). У наступні роки 10 із 14 реакторів знаходилися в робочому стані, виробляючи 40 % електроенергії.

Як відомо, четвертий реактор ЧАЕС вибухнув у 1986 р., другий закрили у 1991 р. після пожежі, перший — у 1996 р. Останній третій реактор не витримав міжнародного тиску. У липні 1994 р. на італійському самміті сім провідних країн світу високо відзначили українське ядерне розброєння і висловили намір дати 4 млрд. дол. для закриття Чорнобиля [57]. У квітні 1995 р. Україна пообіцяла "Великій сімці" (G-7 або Group of Seven) припинити експлуатацію ЧАЕС у 2000 р. [29; 37; 72; 92; 104]. У грудні 1995 р. підписала меморандум про виведення із експлуатації двох діючих реакторів.

Інтерес до проблеми не вщухав упродовж наступних років [30; 51; 80]. Віце-президент США А. Гор навіть особисто відвідав Чорнобиль у липні 1998 р. [115]. Цікаво, Європа до 1995 р. надала 565 млн. дол., але тільки 30 % витрат Україна підтвердила документально [83].

У меморандумі 1995 р. йшлося про те, що два нових блоки компенсують втрачені потужності. Загальна вартість проекту 1,75 млрд. дол. Як бачимо, український уряд задалегідь взявся за добудову. Проект відомий під загальною назвою X2P4: другий реактор Хмельницької та четвертий реактор Рівненської АЕС [45; 48; 93]. Найбільшим

його прихильником стала Франція, її державні компанії отримали вагоме замовлення: *Électricité de France* — у групі управління, а *Framatome* очолила консорціум підрядників [32; 46]. До робіт підключено й німецький концерн *Siemens* [39]. Тому Європейський банк реконструкції та розвитку схвалив надання потрібних 215 млн. дол. [31; 64; 110]. 7 грудня 2000 р. "за" висловилися 63,7 % членів ради директорів (усіх 23 осіб), у т. ч. представники США і Великобританії.

Ще 585 млн. дол. виділяла Єврокомісія. Не останню роль тут відіграли геополітичні міркування (*The Economist*, 1 березня 1997 р.). Захід зацікавлений у енергетичній незалежності України. Незалежний звіт ЄБРР вказав на те, що в Україні енергоспоживання в години пік дорівнював у 1990-х лише половині виробничих потужностей її електростанцій. Близько 10 % енергії можна зберегти і заощадити. Не менше дошкуляли неплатежі: 10-20 % продукції оплачувалося грошима, решту бартером або розкрадалося [55; 65]. Тільки за офіційними даними влітку 2000 р. неплатежі за використану електроенергію в Україні склали гривневий еквівалент 1,1 млрд. дол. Уряд врешті-решт відмовився від бартеру і взаємозаліків у цій найкорумпованішій тоді галузі, аби справді не перевести країну на свічки.

На другій Конференції донорів із питань Чорнобиля, що відбулася у Берліні у липні 2000 р., ЄС узяв зобов'язання впродовж 2001–2004 рр. виділити чотирма внесками 100 млн. євро фонду "Укриття". Слово було дотримане. А ще до того ЄС уніс до "Укриття", котрим управляв ЄБРР, 90,5 млн. євро. Фонд створили наприкінці 1997 р. для реалізації проекту з перетворення саркофагу в екологічно безпечну систему.

Доречно нагадати, що будівництво до сих пір діючого саркофагу над четвертим енергоблоком Чорнобильської АЕС завершили в рік аварії. Термін гарантованої експлуатації промине в 2006 р. Заздалегідь спроектували "Укриття-2" у формі арки. Новий саркофаг "проживе" сто років. Загальний обсяг робіт оцінюється в 768 млн. дол. Контроль за коштами, котрі взялися надати 26 країн і ЄС, знову покладено на ЄБРР.

Корупція української влади лякала Захід нарівні з радіацією. Промислово розвинуті країни збиралися виділити на нову захисну оболонку реактора 700 млн. дол. Однак висловлювалося побоювання, що значна частина коштів, як завжди, загубиться у кишнях бюрократії (*Tageszeitung*, 26 квітня 2002 р.). А з другого боку, тільки ефективна в енергоспоживанні Україна могла би позбутися надмірної залежності від Росії, зокрема, імпортуючи каспійську і близькосхідну нафту через термінал на Чорному морі.

Закриття

Президенти Вільям Клінтон і Леонід Кучма у Києві 5 червня 2000 р. проголосили найближче 15 грудня неминучою датою закриття ЧАЕС. При цьому США додатково виділили 78 млн. дол. на об'єкт "Укриття" [40; 76; 81; 84; 99; 109]. За кілька місяців, у листопаді, *The Times* назвала Л. Кучму неймовірним реформатором не за переконанням, а за необхідністю [56]. Йому під силу непопулярні рішення і великий політичний ризик. Адже втрачалося не лише джерело енергії, але й 16 тис. робочих місць. Персонал станції нараховував 5670, з яких 2900 очікувало звільнення через рік [35; 36; 116]. Інші залишилися для праці, пов'язаної із закриттям.

До речі, у Росії працювало 11 схожих АЕС, а закритий реактор виробляв у рік енергії на 70 млн. дол. Відразу ж назвали заплачену Заходом ціну ліквідації Чорнобильської АЕС — 300 млн. плюс 700 млн. амер. дол. на саркофаг [62; 108]. Перед цим уже зняття з експлуатації 1, 2 і 3 блоків склало 793 млн. євро плюс 1,8 млрд. грн. на соціальні програми жителів Славутича.

Нині саркофаг — це 400 тис. т цементу і 700 тис. т іржавого заліза, спорудженого нашвидку через шість місяців після вибуху. У ньому заховано 200 т смертоносного палива, що планується вилучити до 2008 р. Поруч із АЕС спорудять сховище ядерних відходів [101]. Масла в полум'я додало інтерв'ю директора об'єкту "Укриття" (1995–2001) Валентина Купного. Наприкінці березня 2001 р. німецькому тижневику Focus він заявив, що всередині саркофагу неодноразово спостерігалися локальні ланцюгові реакції (Frankfurter Rundschau, 13 квітня 2001 р.). Останню зареєстрували у 1996 р.

Отже, отримавши наказ від Леоніда Кучми з палацу "Україна" в Києві, 15 грудня 2000 р. о 13.15 на контрольній панелі реактора № 3 технік повернув маленький пластиковий вимикач [42; 58; 118]. Долю працюючого реактора вирішено.

Новина облетіла світ і поставила крапку на атомній станції, яка принесла горе усьому європейському континенту [59]. Всі міжнародні видання розписали останній робочий день сумнозвісної станції, названої "атомним кошмаром Європи". Американська The Wall Street Journal, британська The Daily Telegraph чи італійська La Repubblica не були винятками [103; 112]. Закриття принесло людству полегшення [70]. Через дунуклеарне лідерство України світ почувся безпечніше (The Washington Times, 9 лютого 2001 р.).

Екологічний туризм

У зоні – Поліському радіологічному заповіднику – мешкає 270 видів птахів, причому 31 із них у світі на межі вимирання [86]. Саме тут, як небагато де в Європі, водяться рідкісні чорні лелеки і стада коней Пржевальського (Los Angeles Times, 11 травня 2002 р.). Резервуар води для систем охолодження реакторів кишить рибою. Хвойні ліси займають близько 40 % зони.

Отож поступово оформився новий різновид пригодницького туризму. Він отримав схвалення Frankfurter Rundschau 16 грудня 2002 р. і посіяв тривоги "Грінпіс": неможливо гарантувати, що туристи не ходитимуть по брудних ділянках і не братимуть звідти "сувенірів", оскільки недбала праця українських установ є загальновідомою.

Кілька вітчизняних агенцій запропонували чорнобильські тури, презентовані, зокрема, на Лондонській туристичній ярмарці. Щоправда у 2001 р. наважилося провідати майже безлюдний природний парк тільки 60 туристів. Вартість поїздки двох осіб 105 дол. Усього у 1987–2002 рр. Чорнобиль подивилося 7,5 тис. іноземців, головним чином учених і міжнародних контролерів (Neue Zürcher Zeitung, 29 квітня 2002 р.). У 2001 р. Україна отримала від цього 200 тис. грн. або менше 40 тис. дол.

Наприклад, фотограф Джон Даруел побував у Чорнобилі в кінці 1999 р. Згодом випустив книгу і провів виставку під спільною назвою "Спадок" [63]. На одному знімку відображено з десяток вертольотів, що іржавіють на звалищі Буряківка. А у 1996 р. Джеймс Руперт із The Washington Post присвятив десятиліттю Чорнобиля цикл репортажів. Сотні сіл, покинутих людьми, залишилися мовчазною пам'яткою втраченого життя [95; 102], приміром, Великі Кліщі [96], Товстий Ліс [94] і т. д.

Той рік (1996) не обійшовся без незначних аварійних ситуацій на об'єктах атомної енергетики, зокрема, на Хмельниччині [97]. Пізніше один із реакторів Південної АЕС тимчасово зупинили через те, що якийсь злодій намагався вкрати силовий кабель (The New York Times, 29 грудня 1999 р.). Аварійне відключення Рівненського реактора спричинило падіння на кабель високої напруги будівельного крану (Frankfurter Rundschau, 13 квітня 2001 р.).

У забороненій зоні на зламі XX і XXI століть проживало 480 людей, здебільшого старшого віку, як, приміром, у селі Обачичі [49; 50; 88]. Десь від 700 до 3 тис. жителів повернулись одразу після аварії, але чимало знову виїхало у 1991 р. після великих

лісових пожеж. Не дивно, що у селі за 18 км від реактора спеціалісти ООН зустріли 600 жителів, які нелегально повернулися на батьківщину (The Observer, 6 січня 2002 р.).

* * *

Фактично із самого початку чорнобильська спадщина стала внутрішньою справою низки держав Західної та Північної Європи: Франції, Фінляндії, Німеччини і т. д. Вони також потерпають досі через післячорнобильські медико-соціальні феномени, тому погодилися на чималий фінансовий тягар у зв'язку з ліквідацією ЧАЕС. Це перший висновок.

Другий полягає в наступному. 16 грудня 2000 р. Україна здійснила історичний крок. Вона вивільнилася з радянських кайданів, зі стану заручниці низькопробної технології. І дописала найжахливіший розділ в історії цивілізації, витримавши черговий тест на право "повернутися в Європу".

По-третє, у сформульованій нами проблемі поле історичних досліджень зоране лише скраю. Приміром, заждався скрупульозного дослідника аналіз комплексу джерел, пов'язаних із чорнобильським фактором у зовнішній політиці та внутріполітичних процесах в окремо взятих країнах Заходу.

1. Алексієвич С. Чорнобиль: хроніка майбутнього. – Київ: Факт, 1998. – 194 с.
2. Барановська Н. Україна–Чорнобиль–Світ: Чорнобильська проблема у міжнародному вимірі 1986–1999. – Київ: Ніка-Центр, 1999. – 400 с.
3. Барановська Н. Об'єкт "Укриття": проблеми, події, люди. – Київ: Євротест, 2000. – 285 с.
4. Барановська Н. Соціальні та економічні наслідки Чорнобильської катастрофи. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2001. – 95 с.
5. Барановська Н. Закриття ЧАЕС як політична і соціально-економічна проблема України та світової спільноти //Історія України. – 2003. – № 17. – С. 1-5; № 18. – С. 9-12.
6. Вогонь Чорнобиля: Літопис Чорнобильської трагедії у док., фактах та свідч. самовидців /Авт. текст. В. Шкляра, М. Шпаковатого. – Київ: Альтернативи, 1998. – 576 с.
7. Гофман Дж. Чернобыльская авария: Радиационные последствия для настоящего и будущих поколений /Пер. с англ. – Минск: Вышэйшая школа, 1994. – 574 с.
8. Гусев О. Атомний синдром Чорнобиля. – Київ: ДрУк, 2001. – 272 с.
9. Гусев О. Ключ аварійного захисту: Чорнобильська АЕС на зламі тисячоліть. – Київ: ДрУк, 2001. – 272 с.
10. Досвід Чорнобиля. 15 років після аварії /Ред. І. Вишневський, В. Павлович. – Київ: Ін-т ядерних досліджень НАНУ, 2001. – 50 с.
11. Ймення зорі Чорнобиль: Фотоальбом /Ред.-укл. М. Лябах. – Київ: Чорнобильінтерінформ, 1996. – 232 с.
12. Киричанський В. Монологи мого серця: Про Фонд переселення – фонд допомоги постраждалим від Чорнобиля. – Житомир: М.А.К., 2000. – 110 с.
13. Ковалевская Л. Чернобыль "ДСП"; Последствия Чернобыля. – Киев: Абрис, 1995. – 327 с.
14. Костін І. Чорнобиль: Сповідь репортера. – Київ: Мистецтво, 2002. – 320 с.
15. Лыч Г., Патеєва З. Чернобыльская катастрофа: социально-экономические проблемы и пути их решения. – Минск, 1999. – 292 с.
16. Павлов В., Фурів І., Павліха Н. Соціально-економічні наслідки Чорнобильської катастрофи: адаптація, проблеми (за матеріалами Волинської області). – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 344 с.
17. Площенко В. Кризь призму Чорнобиля. – Київ: Твім інтер, 1998. – 232 с.

- 600
18. Соціальні наслідки чорнобильської катастрофи: Результати соціологічних досліджень 1986–1995 рр. /Відп. ред. В. Ворона. – Харків: Фоліо, 1996. – 414 с.
19. Чернобыль. Десять лет спустя. Неизбежность или случайность? /Ред. А. Семенов. – Москва: Энергоатомиздат, 1995. – 464 с.
20. Чернобыль: Катастрофа. Подвиг. Уроки и выводы /Авт.-сост. А. Дьяченко. – Москва: Интер-Весы, 1996. – 784 с.
21. Чернобыльцы: Книга памяти. 1986–2000 /Сост. В. Шкода. – Київ: Золотые ворота, 2001. – 206 с.
22. Чернобыль: зона відчуження: Зб. наук. пр. /Гол. ред. В. Бар'яхтар. – Київ: Наук. думка, 2001. – 548 с.
23. Чернобыль – літературний апокаліпсис і дійсність: Література після Чорнобиля: Матер. конфер. (Київ, 24-26 квітня 1996 р.). – Київ, 1997. – 199 с.
24. Чернобыль: медичні аспекти (Медична служба МВС України на варті охорони здоров'я учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи 1986–2001 рр.) /Ред. Л. Богай. – Київ: Варта, 2001. – 288 с.
25. Чернобыль: Наслідки для довкілля, здоров'я та прав людини /Міжнародна медична комісія з питань Чорнобиля; Постійний народний трибунал (Відень, 12-15 квітня 1996 р.). – Київ: Енергія майбутнього століття, 1999. – 231 с.
26. Чернобыль: проблеми здоров'я населення: Зб. док. і матер.: У 2-х кн. /Упоряд. Н. Барановська. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 1995. – Ч. 1. – 260 с.; Ч. 2. – 240 с.
27. Чернобыльская катастрофа /Гол. ред. В. Бар'яхтар. – Київ: Наук. думка, 1996. – 575 с.
28. Чернобыльская трагедия: Док. і матер. /Відп. ред. В. Смолій, упоряд. Н. Барановська. – Київ: Наук. думка, 1996. – 784 с.
29. Andersen M., Brown P. Nuclear replacement for Chernobyl //The Guardian. – 1999. – 17 February.
30. As 2000 nears, a wary optimism for Ukraine's nuclear plants //The New York Times. – 1999. – 19 August.
31. Augereau J.-F., Le Hir P. Six milliards de francs seront nécessaires pour un premier assainissement du site //Le Monde. – 2000. – 14 décembre.
32. Beattie A., Clover Ch. EBRD clears N-power loan for Ukraine //The Financial Times. – 2000. – 7 December.
33. Bogue: les alarmes de l'ambassade de France en Ukraine //Le Mond. – 1999. – 3 août.
34. Bonnet F. Slavoutich, une cité modèle soviétique condamnée //Le Monde. – 2000. – 14 décembre.
35. Bonnet F. L'Ukraine s'apprête à fermer la centrale de Tchernobyl //Le Monde. – 2000. – 14 décembre.
36. Bonnet F. Des milliers de personnes travaillent dans la "zone d'exclusion" //Le Monde. – 15 décembre.
37. Brasier M. West faces soaring cost of Chernobyl //The Daily Telegraph. – 1996. – 22 April.
38. Brown P. 50000 extra Chernobyl cancers predicted //The Guardian. – 2000. – 26 April.
39. Brown P. Britain backs new Chernobyl plants //The Guardian. – 2000. – 6 December.
40. Canton Ch. L'environnement au coeur du débat politique //La Tribune. – 2000. – 6 juin.
41. Chernobyl impact still being felt in Finland //Helsinki Sanomat. – 2001. – 20 April.
42. Chernobyl's end a reason to celebrate in Ukraine //The Washington Times. – 2000. – 16 December.
43. Children of Chernobyl //The Washington Times. – 1998. – 7 July.

44. Chornobyl catastrophe /Ed.-in-chief V. Baryakhtar. – Kyiv: Export of Ukraine, 1997. – 572 p.
45. Clover Ch. EBRD challenged on nuclear study //The Financial Times. – 2000. – 18 May.
46. Clover Ch. EBRD considers nuclear power loan for Ukraine //The Financial Times. – 2000. – 6 December.
47. Clover Ch. Chernobyl's tragic legacy //The Financial Times. – 2000. – 15 December.
48. Cockburn P. Chernobyl alert may force final shut-down //The Independent. – 2000. – 7 December.
49. Cockburn P. Closure of last Chernobyl reactor finally ends a Soviet-era dream //The Independent. – 2000. – 16 December.
50. Daniszewski J. Reluctant Ukraine to shut last reactor at Chernobyl //Los Angeles Times. – 2000. – 14 December.
51. Disaster at Chernobyl //The Washington Post. – 1999. – 29 April.
52. Edwards R. Sex life of worms reveals Chernobyl effect //New Scientist. – 2003. – 13 April.
53. Einigung über neue Tschernobyl-Schutzhülle //Westdeutsche Zeitung. – 2001. – 24 April.
54. 11-year-old Chernobyl victim says he might die if deported //The Washington Post. – 1997. – 12 March.
55. Fidler S., Clover Ch. Ukraine announces closure of Chernobyl reactor //The Financial Times. – 2000. – 6 June.
56. Fletcher M. No man's land //The Times. – 2000. – 14 November.
57. Garnett Sh. Why the West is helping Ukraine save itself //The Cristian Science Monitor. – 1994. – 13 July.
58. Gentleman A. Tragedy of Chernobyl does not end with simple switch-off //The Guardian. – 2000. – 16 December.
59. Gentleman A. Curtain comes down on Chernobyl //The Guardian. – 2000. – 19 December.
60. Hartmann S. Chernobyl fallout still contaminating food chain //Neue Zürcher Zeitung. – 2003. – 18 November.
61. Higgins A. U.N. says effects from Chernobyl still to be felt //The Washington Post. – 2000. – 27 April.
62. Hooper J. West to fund a new tomb for Chernobyl //The Guardian. – 2000. – 6 July.
63. John Darwell knows a thing or two about nuclear contamination //The Guardian. – 2001. – 12 March.
64. Kempf H., Stern B. La BERD favorable à la construction de deux réacteurs nucléaires ukrainiens //Le Monde. – 2000. – 8 décembre.
65. Kerzen statt Strom in der Ukraine //Neue Zürcher Zeitung. – 2000. – 4 Juli.
66. Kiev conferma: a dicembre Cernobyl chiusa per sempre //Il sole 24 ore. – 2000. – 10 novembre.
67. Krause P. Feuer in Tschernobyl: die Ukraine nach dem SuperGAU. – Flensburg: Flensburger-Hefte-Verl., 1994. – 168 S.
68. Krushelnycky A. Chernobyl threat ignored for years //The Daily Telegraph. – 2003. – 8 May.
69. La deuxième génération de Tchernobyl //Le Nouvel Observateur. – 2001. – 9 mai.
70. LaFraniere Sh. Chernobyl closing: a relief for many //The Washington Post. – 2000. – 15 December.
71. Laponche B. L'Ukraine peut se passer de nucléaire //Libération. – 2000. – 22 décembre.

97. 72. Le Hir P. Tchernobyl: la radioactivité contaminera longtemps la chaîne alimentaire //Le Mond. – 2000. – 19 mai.
- 18 73. Marignac Y. Les populations oubliées de Tchernobyl //Le Monde Diplomatique. – 2000. – Juillet.
- s. – 74. Martí O. Investigación sobre las secuelas en Francia de la nube de Chernóbil //El Pais. – 2001. – 25 abril.
- er. 75. Mathews J. The Chernobyl curse... //The Washington Post. – 1996. – 23 April.
0. – 76. Mathil P. Tchernobyl fermera le 15 décembre prochain //Le Soir. – 2000. – 6 juin.
- The 77. Meek J. Cambridge to lead Chernobyl cancer inquiry //The Guardian. – 2000. – 29 September.
- ales 78. Meek J. Scientists alarmed by speed of plant mutation near Chernobyl //The Guardian. – 2000. – 5 October.
73. – 79. Meikle J. Chernobyl legacy lingers down on the farm //The Guardian. – 1999. – 1 May.
- 24 80. More fall-out from Chernobyl //The Economist. – 1998. – 27 June.
- st. – 81. Nodé-Langlois F. Tchernobyl, interminable chantier //Le Figaro. – 2000. – 6 juillet.
- ncial 82. Nau J.-Y. Tchernobyl: les risques sanitaires persisteront après la fermeture //Le Mond. – 2000. – 15 décembre.
83. Nordhausen F. "Der zweite Tschernobyl-Sarkophag ist unnötig" //Berliner Zeitung. – 2002. – 4 Februar.
- ance 84. Nuclear reactor at Chernobyl will be closed //The Washington Times. – 2000. – 6 June.
- //The 85. O'Dwyer. G. Aw, Forget Chernobyl! //Time. – 2003. – 15 September.
- 19 86. O'Mahony J. Picnic at Chernobyl //The Guardian. – 1999. – 9 October.
- itung. 87. O'Neill C. Helping Chernobyl's kids //Belfast Telegraph. – 2004. – 25 February.
- ost. – 88. Peterson S. After disaster: the people who call Chernobyl home //The Cristian Science Monitor. – 2000. – 15 December.
- July. 89. Peterson S. Chernobyl closes, legacy endures //The Cristian Science Monitor. – 2000. – 15 December.
- ian. – 90. Petitjean G. La vérité sur un nuage //Nouvel Observateur. – 2001. – 13 mars.
- léaires 91. Poch R. Siete millones de personas están enfermas 15 años después del desastre de Chernobil //La Vanguardia. – 2001. – 27 abril.
- 10 92. Poletz L. Ukraine plays a waiting game with G-7 on closing Chernobyl //The Christian Science Monitor. – 1995. – 26 April.
- sburg: 93. Rademaker M. Entscheidung zu Ukraine-AKW's //Tageszeitung. – 2000. – 17 November.
003. – 94. Rupert J. Grass, forest burn near Chernobyl //The Washington Post. – 1996. – 24 April.
95. Rupert J. Nuclear reaction //The Washington Post. – 1996. – 26 April.
96. Rupert J. Ukrainians celebrate village life that evaporated in Chernobyl's cloud //The Washington Post. – 1996. – 27 April.
97. Rupert J. Nuclear mishap kills worker in Ukraine //The Washington Post. – 1996. – 26 July.
98. Sahm A. Transformation im Schatten von Tschernobyl: Umwelt- und Energiepolitik im gesellschaftlichen Wandel von Belarus und der Ukraine. – Münster; Hamburg; London: Lit, 1999. – 472 S.
99. Sciolino E., Gordon M. Ukraine consents to shut Chernobyl before year's end //The New York Times. – 2000. – 6 June.
- 22 100. Shargorodsky S. Ukraine set for Chernobyl closure //The Washington Post. – 2000. – 14 December.

101. Shargorodsky S. Chernobyl nuclear plant shut down for last time //The Washington Post. – 2000. – 15 December.
102. Sherwell Ph. I walk inside the hell that was Chernobyl //The Sunday Telegraph. – 2000. – 3 December.
103. Stabile A. Addio al "mostro" Cernobyl incubo atomico d'Europa //La Repubblica. – 2000. – 15 dicembre.
104. Steele J. Europe asked to foot bill for new Chernobyl //The Guardian. – 2000. – 6 September.
105. Tausende Menschen sterben an den Sptöfolgen //Frankfurter Allgemeine. – 2001. – 28 April.
106. Telyan Ch. After the blast //The Harvard Political Review. – 2001. – Winter.
107. The difference between life and death //Belfast Telegraph. – 2004. – 7 January.
108. The next Chernobyl //The Guardian. – 2000. – 11 December.
109. Traynor I. Chernobyl to close 14 years after disaster //The Guardian. – 2000. – 6 June.
110. Tyler P. Europeans giving Ukraine loan for 2 Chernobyl replacements //The New York Times. – 2000. – 8 December.
111. Wald M. Industry gives nuclear power a second look //The New York Times. – 2001. – 24 April.
112. Warren M. Ukraine asks for aid as Chernobyl closes for good //The Daily Telegraph. – 2000. – 16 December.
113. Weir F. Russia and Ukraine bicker over Chernobyl //The Cristian Science Monitor. – 2003. – 25 April.
114. Wenger R. [Heidi Portmann]: "Nichts dazu gelernt" //Baslerstab. – 2001. – 11 Mai.
115. Williams D. Gore tours still-dangerous Chernobyl site //The Washington Post. – 1998. – 24 July.
116. Wines M. Workers bid ill-fated Chernobyl a bitter farewell //The New York Times. – 2000. – 15 December.
117. Wines M. Russia and Ukraine split on Chernobyl risk //The New York Times. – 2003. – 24 April.
118. York G. Little to celebrate for Chernobyl staff //The Globe and Mail. – 2000. – 16 December.

SUMMARY

Ofitsynskyy R. The liquidation of Chernobyl nuclear electric power station in the context of "coming back to Europe".

At first Chernobyl legacy became the internal affair of Western states. It comerused both the ecological and the financial plones. That is why on 16 December, 2000 Ukraine made the twelly historical step. The most teurible chapter in the history of civilization was written to an end and Ukraine passed the test for the right "to come loch to Europe".